

УДК 368.12

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ІПОТЕЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

ВОЛОСОВИЧ С., к. е. н., доцент кафедри фінансів КНТЕУ

Іпотечне кредитування є невід'ємною складовою сучасного суспільства, воно виконує цілу низку як економічних, так і соціальних функцій: сприяє розвитку будівництва нових об'єктів, формуванню ринків нерухомості та цінних паперів. Передумовою функціонування ефективного іпотечного ринку має стати формування інфраструктури, яка забезпечить мінімізацію іпотечних ризиків.

На шляху розвитку іпотечного страхування виникають різноманітні перешкоди, що стають предметом пильної уваги зарубіжних та вітчизняних науковців. Різні аспекти страхування іпотеки висвітлено у працях А. Тутаєвої, Т. Федорової, А. Годіна, С. Фрумїної, І. Лютого, В. Савича, О. Калівошка, Р. Пікус, Ю. Субботович, Г. Марченко [1–6] та ін. Як правило, дослідження стосуються механізмів страхування окремих ризиків іпотечної діяльності, а проблемам, притаманним сучасному іпотечному страхуванню в Україні, приділяється недостатньо уваги.

Метою статті є виявлення проблем розвитку іпотечного страхування в Україні.

Страхування – досить ефективний інструмент економічного та соціального захисту іпотеки. Воно дозволяє компенсувати негативні наслідки реалізації іпотечних ризиків. Найбільшого розвитку іпотечне страхування набуло у США, де розмір страхової суми за застрахованими іпотечними кредитами становить 524000 млрд доларів США [4, с. 413]. Найбільша частка застрахованих іпотечних кредитів у загальній кількості виданих кредитів належить Канаді – 50 %. У Австралії і Новій Зеландії цей показник становить 40 %, у Литві – 33 %, у Гонконгу – 15 %, у Ізраїлі – 11.0 %, у США – 20.9 % (з них 7.5 % охоплено державним іпотечним страхуванням та 13.4 % – приватним іпотечним страхуванням) [4, с. 41].

В Україні станом на кінець 2009 р. забезпечено страховим захистом 96 % іпотеки [7, с. 6]. Однак цей показник викликає сумнів: у цілому страхове покриття в Україні складає 3.5 %, у той час як у країнах Західної Європи аналогічний показник досягає 96 % [8].

Зазвичай в Україні страхові компанії пропонують комплексну програму іпотечного страхування за обраними кредитором ризиками.

Це не лише зручно і для позичальника, і для банку, а й істотно здешевлює вартість страхування. Основним фактором, що визначає величину страхової суми при страхуванні іпотечних ризиків, є розмір кредиту. За домовленістю із кредитною установою страхова сума може бути збільшена на розмір процентної ставки за кредитом. Цілком природно, що з погашенням кредиту вона поступово зменшується.

Програма комплексного іпотечного страхування передбачає страховий захист від основних ризиків при іпотечному кредитуванні, вона містить:

- страхування нерухомості (предмету іпотеки) на випадок загибелі або пошкодження. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2011 р. № 358 цей вид страхування є обов'язковим. Однак зауважується, що страхова сума за договором обов'язкового страхування іпотеки повинна бути не менше ніж вартість, зазначена в іпотечному договорі. Відповідно до постанови також обмежується максимальний розмір франшизи – не більше 2 % від страхової суми;
- титульне страхування – страхування на випадок втрати права власності на нерухомість;
- страхування життя позичальника та/або страхування від нещасного випадку.

Якщо страхувати кожен ризик окремо, то вартість страхування предмету застави становитиме у середньому 0.2–0.5 % від страхової суми, страхування життя та працездатності – 0.3–1.5 %, титульного страхування – 0.2–0.7 %. У середньому сукупні видатки при комплексному іпотечному страхуванні складають 1.3–1.5 % на рік від залишку за кредитом та з урахуванням відсотків [9].

До переваг комплексного іпотечного страхування слід віднести:

- можливість здійснення оптимального страхового покриття, яке передбачає захист від іпотечних ризиків, що найчастіше реалізуються;
- урахування особливостей іпотечних програм кредитних установ;
- оформлення страхування всіх ризиків програми одним договором страхування, що створює певні зручності для клієнта;
- значне здешевлення вартості полісу комплексного іпотечного страхування порівняно з отриманням полісів на окремі види іпотечних ризиків;
- можливість страхування внутрішнього та інженерного обладнання житлового приміщення.

Витрати на страхування на придбання житла у новобудові для позичальника будуть нижчі, ніж на вторинному ринку житла.

Зважаючи на похідний характер іпотечного страхування від іпотеки, варто розглянути проблеми розвитку вітчизняної іпотеки та її інфраструктури. На сьогодні іпотечне кредитування банками лише починає відроджуватися після кризи. Це спричинено недостатністю фінансових ресурсів у кредитній системі, непогашенням позичальниками раніше отриманих кредитів, падінням життєвого рівня українців, більш жорсткими умовами видачі кредитів фінансовими установами. Це призвело до значного скорочення кількості фінансових установ, що надають іпотечні кредити. Як наслідок 99 % усіх угод з нерухомістю здійснюється за рахунок власних коштів [10]. У лютому 2009 р. Постанова № 49 Національного банку України (НБУ) рекомендувала комерційним банкам проводити реструктуризацію кредитів фізичних осіб. Позичальникам, які тимчасово неспроможні були виплачувати борг, банки надавали відстрочку платежу чи кредитні канікули. Однак, за даними Асоціації українських банків, на початок вересня 2010 р. іпотечні кредити надавали 12 банків [11], на кінець 2010 р. – вже майже 30 [12]. Свої ризики банки мінімізують, пропонуючи кредити під заставу альтернативної нерухомості на вторинному ринку чи квартир у вибраних банком об'єктах. За деякими оцінками, ринок нерухомості запрацює лише при зниженні цін у національній валюті до рівня 2005 р. [13].

Падіння цін на нерухомість у майбутньому може ускладнити її реалізацію як предмету застави за іпотечним кредитом. За оцінками *SV Development*, за 2008 р. на первинному ринку квартири у м. Києві знецінились майже вдвічі [14]. Ця тенденція продовжилася й у 2010 р.: протягом липня 2010 р. середня ціна продажу 1–3 кімнатних квартир на вторинному ринку в Києві зменшилась на 1.26 % [10]. Україна на кінець 2010 р. знаходиться у першій трійці країн-лідерів із нерухомістю, що найшвидше дешевшає в Європі [10]. Нині кредитні установи за новими іпотечними договорами, як правило, занижують ціну нерухомості на 10–15 %, зменшуючи свої ризики в умовах нестабільності цін на нерухомість [15]. Оцінює майно оцінювач, акредитований кредитною установою. З метою мінімізації ризиків кредитні установи вимагають, щоб у договорі купівлі-продажу та в іпотечному договорі вказувалась ціна, визначена оцінювачем.

Крім того, потребують значної уваги ризики, пов'язані з правовими і судовими складнощами при відчуженні житла – предмета застави, виселенням боржника та реалізацією предмету застави на торгах.

На стан іпотечного страхування суттєво впливають проблеми будівельної галузі. За оцінками фахівців, у 2010 р. споживчий попит на житлову нерухомість скоротився в 2.5 рази, але пропозиція зменшилась набагато більше. При цьому показник у 4 млн квадратних метрів, введених в експлуатацію у сегменті висотного житлового будівництва, є найнижчим за останні 20 років [16]. Ризики затримки або припинення будівництва на сьогодні доволі часто зустрічаються на вітчизняному ринку.

Загальні тенденції падіння цін на житло, зростання витрат на будівництво практично унеможливають досягнення забудовниками високого рівня рентабельності докризового періоду. За таких обставин будівельники будуть отримувати прибуток у межах 5 %, а враховуючи розмір відсоткових ставок за банківським кредитом, це стає нерентабельним [17].

Криза вплинула на скорочення строків іпотечного кредитування з 25–30 років до 1–20 років. При цьому відбулося суттєве зростання розміру первинного внеску: з 10–15 % до 30–50 % від вартості нерухомості [10]. Залишається досить високою плата за іпотечний кредит, хоча банки зменшили процентні ставки. Так, якщо на початку 2010 р. розмір кредитних ставок дорівнював 40 %, то влітку 2010 р. вони знизились у середньому до 26 %, а за кредитами на житло, будівництво якого інвестується банками, – до 10 %. У таких умовах ризикують звертатись за кредитом ті позичальники, яким не вистачає 10–20 % вартості житла [15]. Деякі фахівці вважають, що ринок іпотеки поживавішає, якщо кредитні ставки впадуть до 15 % [10]. Варто зауважити, що у Німеччині на початок 2011 р. середні ставки для іпотечних кредитів строком на десять років становили 3.71 % [18].

На сьогодні основні споживачі іпотечного кредиту в Україні – заможні клієнти, які бажають поліпшити свої житлові умови та придбати додаткову нерухомість для членів своєї родини. Ця категорія позичальників має можливість внести 40–50 % вартості нерухомості [15]. За деякими прогнозами, лише в 2012 р. обсяг іпотечного ринку зросте на 20 % порівняно з 2010 р., а ставки впадуть нижче докризового рівня. Однак навіть у 2008 р., коли ставки були на рівні 12–14 %, іпотечним кредитом скористалося лише близько 8 % українців [15].

У вітчизняній практиці іпотечного кредитування існують складнощі щодо оцінки платоспроможності позичальника, адже значну частку доходів населення складають неофіційні доходи, які банк повинен враховувати при прийнятті рішення про видачу кредиту. За різними даними, половина довідок про доходи, які надаються фізичними особами для одержання кредитів, не відповідають дійсності [19]. Оцінка фактичної платоспроможності позичальника лишається поки що невирішеною проблемою, яка суттєво обмежує можливість розвитку іпотечно-житлового кредитування. При доходах сім'ї менше 1000 доларів у місяць, обслуговування іпотечного кредиту стає неможливим. Тому і доступність його в Україні не перевищує 5 %.

В Україні недостатньо використовується аграрна іпотека, як наслідок – недостатньо розвинене страхування її ризиків. На підсумковій річній прес-конференції "Національні пріоритети" 27 грудня 2007 р. зазначено, що в усьому світі дві третини фінансових ресурсів, які надходять до аграрної сфери, побудовано на іпотеці [20]. Відомо, що у світовій практиці кредити під заставу землі складають 95 % від

інвестиційного ресурсу фермерів [21]. В Україні цільове призначення землі може істотно вплинути як на можливість її використання для застави, так і на можливість реалізації заставленої земельної ділянки для забезпечення вимог кредитора. Якщо заставлена земельна ділянка віднесена до земель сільськогосподарського призначення, то згідно зі статтею 133 Земельного кодексу її заставодержателем може бути лише банк. Таким чином, аграрна іпотека може застосовуватися тільки у сфері банківського кредитування. При зверненні стягнення на земельну ділянку сільськогосподарського призначення банк як іпотекодержатель не зможе отримати її у власність з метою використання іпотекодавцем свого боргового зобов'язання, оскільки відповідно до статті 130 Земельного кодексу України покупцями (набувачами) земельних ділянок сільськогосподарського призначення можуть бути лише громадяни України, які мають сільськогосподарську освіту або досвід роботи у сільському господарстві чи займаються веденням товарного сільськогосподарського виробництва, або юридичні особи України, установчими документами яких передбачено ведення сільськогосподарського виробництва. Крім того, якщо цільовим призначенням передана в заставу земельна ділянка віднесена до таких, які можуть перебувати лише у власності громадян, то у випадку звернення на ділянку як на предмет іпотеки вона може бути відчужена лише громадянину, а не юридичній особі [22].

Негативною стороною вітчизняного іпотечного кредитування є його валютизація. Валютизація іпотечного ринку відбувається через значний розрив між процентними ставками за кредитами у національній та іноземній валютах, що склалися у докризовий період; низький рівень довіри населення до національної валюти і звичку обчислювати доходи й витрати у доларах; високу вартість залучених банками гривневих ресурсів, основним джерелом яких є депозити населення. Значна частка іпотечних кредитів в Україні надана в іноземній валюті (*таблиця*), хоча після заборони НБУ у 2008 р. частка таких кредитів зменшується: якщо на кінець 2008 р. частка іпотечних кредитів, наданих в іноземній валюті, становила 77.16 % у загальній сумі іпотечних кредитів, то на кінець 2009 р. – 70.3 %. При цьому валютний характер більш притаманний іпотечним кредитам, наданим банками домогосподарствам. Водночас, навіть якщо кредити надаються в національній валюті, існує певне валютне хеджування, прив'язане до котирувань, що по суті робить ці кредити також валютними.

В Україні немає розвинутого ринку іпотечних цінних паперів, який, з одного боку, є найважливішим інструментом рефінансування іпотечних житлових кредитів, з іншого – стабілізатором фондового ринку. Дефіцит на ринку фондових інструментів не дозволяє банкам залучати кошти пенсійних фондів і страхових компаній. Саме вони у

світі є основними "вкладниками" в довгострокову іпотеку. Іпотечні цінні папери можуть стати надійним інструментом значного збільшення легальних заощаджень населення.

**Структура іпотечних кредитів, наданих банками України,
у 2006–2009 рр.***

Рік**	Усього		Кредити, надані у національній валюті		Кредити, надані в іноземній валюті	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
2006	31030	100	6560	21.14	24470	78.86
2007	122179	100	40379	33.05	81800	66.95
2008	222609	100	57518	23.84	165091	77.16
2009	208405	100	61887	29.70	146518	70.30

Примітки: * Розраховано за даними [23; 24].

** Станом на 31 грудня.

Спостерігається недостатній розвиток інфраструктури іпотечного ринку. Це стосується бюро кредитних історій, колекторських фірм. Нині на ліквідність та реалізаційну ціну предмета іпотеки в Україні суттєво впливає відсутність єдиної централізованої системи реєстрації прав власності та обтяжень на нерухоме майно, яка була б доступна громадськості. Близько 30 % арештів на житло накладаються через суперечки щодо прав на нерухомість та 25 % – через позови щодо розподілу часток власності [25]. У результаті кредитор фактично не може виявити всі існуючі обтяження прав позичальника на нерухоме майно. Проблема ще загострилася в умовах фінансової кризи. Таким чином, створення зазначеної системи – принципово важливе завдання у сфері правового регулювання іпотеки, оскільки вона сприятиме додатковій безпеці кредитів, розвитку інвестиційної діяльності, підтримці гарантій прав на нерухоме майно та встановленню обтяжень щодо них.

На жаль, у статистичній звітності, яка надається страховими компаніями до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг не передбачено виділення іпотечного страхування як окремого виду. Це унеможливує оцінку іпотечного страхування на національному страховому ринку.

Безпосередньою проблемою іпотечного страхування в Україні є зростання рівня страхових виплат за цим видом страхування, що викликано зростанням проблемних іпотечних кредитів у структурі кредитних портфелів комерційних банків в умовах фінансової кризи. Зрозуміло, що тут Україна повторює загальносвітові тенденції. Так, за даними Асоціації іпотечних банків США, частка кредитів, платежі за якими було прострочено хоча б один раз, у 2009 р. досягла 9.12 % від

загальної кількості іпотечних кредитів – максимального показника з моменту введення відповідних запитів у 1972 р. Частка кредитів, за якими було розпочато процес позбавлення прав власності, досягла 1.37 %, що також є рекордом [12].

Цілком природно, що послуги з іпотечного страхування в Україні надаються територіально нерівномірно, оскільки будівництво здебільшого концентрується в м. Києві та у великих містах. У рейтингу міст за обсягами наданих іпотечних кредитів лідирують Київ та область – 28.2 %, Одеса – 12.6 %, Дніпропетровськ – 9.2 %, Донецьк – 6.1 %, Харків – 5.2 %. У цілому на ці 5 регіонів припадало 61.3 % обсягів іпотечних кредитів, а в 10 областях сконцентровано 77 % від загального іпотечного портфеля вітчизняних банків. Тобто спостерігається значна концентрація іпотечного капіталу в регіонах із високим рівнем ділової активності і промислового потенціалу [26].

Вітчизняна практика свідчить, що страховим захистом зазвичай покриваються здебільшого ризики кредиторів. Водночас страхування інших ризиків, притаманних будівельному процесу із застосуванням іпотечного кредитування, розвинуто недостатньо. Крім того, на сьогодні страховий ринок України характеризується низьким рівнем стандартизації іпотечних страхових продуктів.

Страхування іпотечних ризиків призводить до здорожчання кредиту, оскільки при цьому зменшується розмір початкового внеску або навіть скасовується. У результаті зростає страхова сума, і як наслідок – страхові платежі. Зрозуміло, що якщо у потенційного позичальника не вистачає доходу для отримання стандартного іпотечного кредиту, то цього доходу буде недостатньо і для отримання кредиту із заниженим початковим внеском і страховими платежами. Однак в умовах фінансової кризи зростає попит на іпотечне страхування з боку кредитних установ. Так, за 1 квартал 2009 р. премії зі страхування відповідальності за непогашення кредитів зросли на 217.9 % [27].

При іпотечному кредитуванні виникають певні проблеми й у сфері особистого страхування, зокрема щодо вибору між страхуванням життя та працездатності позичальника. Придбання полісу зі страхування життя та/або працездатності відповідно до українського законодавства не є обов'язковим, однак це стандартна умова банку при видачі іпотечного кредиту: спрогнозувати, що станеться з позичальником протягом строку, на який надається іпотечний кредит, досить проблематично. Тому у випадку смерті позичальника, втрати працездатності банк змушений буде виселити мешканців із квартири та здійснити її реалізацію. Це досить тривалий процес. Страхування життя і працездатності позичальника надає банку-кредитору додаткові гарантії повернення коштів, а членам сім'ї позичальника – можливість повного погашення зобов'язань за кредитним договором у разі настання смерті позичальника або втрати ним працездатності.

Дослідження, проведені страховою компанією *Cardif BNP Paribas*, свідчать, що позичальники при втраті доходу здебільшого не можуть по завершенню 6 місяців сплачувати кредит за рахунок заощаджень [28]. Підхід до вирішення цієї проблеми у банків різний. Деякі з них вимагають, щоб позичальник застрахував своє життя, що має довгостроковий характер і охоплює значний перелік ризиків. При цьому договір страхування передбачає здійснення виплат банку внаслідок смерті клієнта з будь-якої причини (у тому числі від нещасного випадку і захворювань) та настання стійкої непрацездатності в результаті інвалідності. І навіть у Скандинавських країнах, де високі соціальні гарантії, позичальники вважають за необхідне страхувати життя. В Україні надається перевага страхуванню від нещасного випадку. Страховик зобов'язується здійснити виплату, якщо в результаті нещасного випадку позичальник загине або одержить інвалідність. Недолік такого страхування в тому, що позичальник, як правило, не підлягає страхуванню від наслідків різних захворювань. Якщо ж такий ризик включається в договір, його вартість може зрости як мінімум на 25 %. Перевага поліса страхування від нещасного випадку у простоті його оформлення (від клієнта не вимагають проходження медичного огляду) і невисока ціна порівняно з повним страхуванням життя.

Однак, як свідчать дані страхових компаній, страхові випадки, пов'язані із втратою життя позичальника настають переважно від хвороб, і лише 15 % – від нещасних випадків [28]. В обох варіантах, як правило, страхова сума еквівалентна заборгованості позичальника перед банком. Крім умов та обсягу страхового покриття у страхуванні життя страховий тариф залежить від віку і коливається від 0.18 до 4 %, статі застрахованої особи та стану здоров'я позичальника. Кожна страхова компанія самостійно приймає рішення про необхідність надання довідок про стан здоров'я залежно від розміру страхової суми, передбаченої договором страхування. При оформленні полісу від нещасного випадку на тариф може також впливати рівень ризиковості професії та вподобань позичальника (наприклад, зайняття екстремальними видами спорту). Реальна статистика свідчить, що реалізація страхових ризиків по особистому страхуванню щодо більшої частини позичальників є незначною [29]. Таким чином, страхування життя має стати невід'ємною частиною іпотечного кредитування, що дозволяє забезпечити захист кредитних установ від ширшого переліку ризиків. Споживачі на українському ринку стикаються із проблемами доступності та ціни цього страхового продукту.

Світова фінансово-економічна криза також негативно впливає на обсяги і темпи зростання іпотечного страхування. Як свідчить практика, на її фоні збільшується ризик страхового шахрайства [30, с. 116], що пов'язано, з одного боку, зі зниженням реальних доходів насе-

лення, а з іншого – з нелояльністю окремих співробітників страхових компаній. Під час кризи актуальним стає питання демпінгу серед страховиків, які намагаються зберегти свої надходження за рахунок збільшення обсягів страхових премій. Крім того, спостерігається падіння зацікавленості населення в іпотеці та іпотечному страхуванні внаслідок скорочення його доходів.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід зазначити, проблеми іпотечного страхування залишаються актуальними на довгострокову перспективу для України, тому й тенденції розвитку цього сектору ринку фінансових послуг збережуть свою динаміку. Загалом вітчизняна практика іпотечного страхування повинна врахувати те, що проблеми його розвитку в Україні зумовлені різноманітними чинниками економічної, правової, соціальної та демографічної природи. Для їх подолання необхідна, перш за все, стабілізація економіки України, внаслідок чого зростуть доходи домогосподарств, зміцниться ресурсна база кредитних установ, зросте довіра до кредитних установ. Це, у свою чергу, спричинить зростання потреби у страхових іпотечних продуктах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Тутаева А. И.* Ипотечное страхование – комплексный вид страховой деятельности / А. И. Тутаева // *Страховое дело.* — 2005. — № 6. — С. 59–63.
2. *Страхование* : учебник / под. ред. Т. А. Фёдоровой. — М. : Магистр, 2008. — 1006 с.
3. *Годин А. М.* Страхование : учебник / А. М. Годин, С. В. Фрумина. — М. : Издат.-торг. корпорация "Дашков и К°", 2009. — 480 с.
4. *Лютый И. О.* Ипотека: сучасні концепції, тенденції та суперечності розвитку : монографія / І. О. Лютый, В. І. Савич, О. М. Калівошко. — К. : ЦУЛ, 2009. — 548 с.
5. *Страховання* : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. — К. : Знання, 2008. — 1019 с.
6. *Субботович Ю. Л.* Страховання як один із методів управління ризиками при іпотечному страхуванні / Ю. Л. Субботович, Г. Ю. Марченко // *Наук. пр. НДФІ.* — 2007. — № 1 (38). — С. 170–174.
7. *Залетов О.* Страховий рітейл в Україні в умовах економічної кризи / О. Залетов // *Страхова справа.* — 2009. — № 4 (36). — С. 4–11.
8. *Страховий ринок.* — Режим доступу : <http://www.ubg.ua>.
9. *Как выглядит ипотечное страхование в период кризиса.* — Режим доступа : http://tristar.com.ua/1/art/kak_vygliadit_ipotechnoe_strahovanie_v_period_krizisa_rossiia_14192.html.
10. *Рудь Б.* Ипотека поднимается, но рынок лежит / Б. Рудь. — Режим доступа : <http://news.finance.ua/ru/~2/0/all/2010/08/-03/205281>.

11. *Ипотека* на "первичке" потихоньку оживает. — Режим доступа : <http://www.bagnet.org/news/summaries/ukraine/2010-09-06/64917>.
12. *Банки США* в 2010 году забрали более миллиона домов за долги по ипотеке. — Режим доступа : <http://news.finance.ua/ru/1/0/all/2009/05/28/16161833>.
13. *Гаценко А.* Украинская недвижимость находится в тройке стран-лидеров, с наиболее быстро дешевающей недвижимостью в Европе / А. Гаценко. — Режим доступа : <http://kontrakty.ua/content/blogcategory/19/45>.
14. *Мищенко Н.* Столичное жилье катится вниз / Н. Мищенко // Экономические известия. — 2009. — 12 янв. — С. 4.
15. *Салатов В.* Ипотека: банкиры выжимают последнее / В. Салатов. — Режим доступа : <http://zabudovniku.com.ua>.
16. *Спрос* на жилье в 2010 году упал. — Режим доступа : <http://korrespondent.net/business/realestate/1152309-uchastnik-rynka-v-2010-godu-spros-na-nedvizhimost-upal-v-25-raza>.
17. *Итоги* строительного рынка 2010 г. — Режим доступа : <http://www.unia.com.ua/ukr/?nid=mnews|5942>.
18. *В Германии* дорожает ипотечное кредитование. — Режим доступа : <http://www.unia.com.ua/ukr/?nid=mnews|5950>.
19. *Штилвелд В.* Кредитна сага або чому сьогодні в Україні БКІ не конас / В. Штилвелд. — Режим доступу : <http://h.story/101917>.
20. *Офіційний веб-сайт* Президента України. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.
21. *Корінець Р. Я.* Аспекти становлення та розвитку іпотеки землі сільськогосподарського призначення / Р. Я. Корінець, Л. О. Шведова. — Режим доступу : <http://www.economix.com.ua>.
22. *Кулініч П.* Іпотека кризь призму земельного законодавства / П. Кулініч. — Режим доступу : <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/1012>.
23. *Кредити*, надані домашнім господарствам // Бюлетень Національного банку України. — 2010. — № 4. — С. 119.
24. *Кредити*, надані нефінансовим корпораціям // Бюлетень Національного банку України. — 2010. — № 4. — С. 110.
25. *Бесфамильная Л.* Управление рисками и страхование ипотечной деятельности / Л. Бесфамильная, А. Цыганов // Страхование дело. — 2001. — № 1. — С. 7–11.
26. *Ковалишин І.* Стан і тенденції розвитку національного ринку іпотечного кредитування / І. Ковалишин // Вісник НБУ. — 2009. — № 7. — С. 62–67.
27. *Новости* страхования. — Режим доступа : <http://www.prostobank.ua/finansovyygid/strahovanie/novosti>.
28. *Страхование* жизни заёмщика. — Режим доступа : <http://news.ukrinform.ua>.
29. *Ипотечное* страхование. — Режим доступа : <http://www.tvoyaipoteka.ru/magazine/article/19>.
30. *Макарова М. Е.* Влияние бренда "Ингосстрах" на достижение целей компании и влияние достижения целей компании на ее бренд / М. Е. Макарова // Маркетинг в России и за рубежом. — 2010. — № 5 (79). — С. 114–122.